

Msgr. dr. Ivan Šaško, pomoćni biskup zagrebački

Koncerti u liturgijskome prostoru

studeni, 2007. godine

'KONCERTI' U LITURGIJSKOME PROSTORU ili: KAKO KULTURA MOŽE BITI NEKULTURNA

U vremenu došašća, a osobito neposredno pred Božić, po našim župama (ali i u svetištima i katedralama) redovito ima puno raznoraznih koncerata te snimanja glazbenih ostvarenja. Ponajprije je dobro podsjetiti se da se u došašću ne pjevaju božićne (osobito ne liturgijske) pjesme, bez obzira što se na društvenoj razini već puno ranije te pjesme čuju u najčudnijim okvirima. To vrijedi i za druga liturgijska vremena u Crkvi: glazbeni izražaj ne smije biti u suprotnosti s liturgijskim ritmom i ozračjem tijekom godine! No, osim toga, posebnu pozornost treba usmjeriti na liturgijski prostor i izvođenje pjesma i skladba izvan liturgijskoga slavlja u tome prostoru.

Dokument koji u Hrvatskoj nije oživljen

Povod ovim razmišljanjima ponajprije je dvadeseta obljetnica objavljivanja dokumenta *De concertibus in ecclesiis – O koncertima u crkvama* (5. studenoga 1987.) Svete kongregacije za bogoštovlje, prevedenog i na hrvatski, a koji kao da ne postoji u našem kulturalnom ozračju, jer se u tim pitanjima ni crkveni službenici, ni ljudi zaduženi za kulturu ne drže odrednica kojih su dužni držati se ako žele koristiti crkvene prostore. No, posebna briga o tome pripada (nad)biskupijama i njihovim tijelima zaduženima za crkvenu i liturgijsku glazbu. O ovoj je temi i o duhu Dokumenta sažeto i na pastoralno primjenjiv način u *Živome vrelu* (god. XXI, 2004. br. 12, str. 30-31) pisao A. Crnčević te je ovaj prilog zajedno s njegovim stanovita cjelina, ponavljajući neke naglaske.

Zbog nepoznavanja onoga što Crkva postavlja kao opravdane preduvjete i zbog generičkoga govora o kulturi, nisu rijetki slučajevi da se predlažu djela (i način njihova izvođenja) koja sadržajem nisu prikladna za liturgijske prostore. Nije dostatno da neko glazbeno djelo bude umjetničko (netko je i za to postavio vrijednosni sud), a da se isključivo po toj nejasnoj odrednici može izvoditi u crkvenome prostoru. Dakle, osim na pitanje *što*, odgovor mora biti zadovoljavajući i na pitanje *kako*. Naime, žalosno je vidjeti da je tzv. 'visoka kultura', zbog načina i pristupa, zbog odnosa prema i ponašanju u liturgijskome prostoru nerijetko nositelj liturgijske nekulture. Kriterij za izvođenje nekih glazbenih djela u liturgijskome prostoru ne može biti dopadljivost, starina, akustičnost liturgijskoga prostora ili neki drugi nepastoralni razlozi (ma koliko bili 'umjetnički'), nego liturgijska narav i liturgijska umjetnost!

Putovi produblјivanja radi ostvarivanja smjernica Dokumenta

Za naše bi hrvatske prilike bio potreban širi dokument partikularne Crkve koji bi se bavio teološkim i antropološkim pristupima problematici glazbe u liturgijskome prostoru izvan liturgijskoga slavlja. On bi trebao obuhvatiti pitanje naravi glazbe u liturgiji, zatim pitanje kršćanske glazbe kao mjesta navještaja vjere, odnosa liturgijske glazbe (iz prošlosti) i koncertnih dvorana te, konačno, pitanje 'koncertiranja' u crkvenome prostoru. Za sve to potrebno je pobliže objasniti pojmove kao što su: 'religiozna', 'duhovna', 'crkvena', 'liturgijska' glazba, zatim pozadinu odnosa izvođača i slušatelja; vokalne i instrumentalne glazbe; pjevanja uživo i snimljenih izvedbi... Razumljivo je da za sve to postoji društveno-kulturalni okvir naših hrvatskih prilika, ali baš se u njima moraju zrcaliti kriteriji za konkretnu praksu, uvažavajući opće norme.

Unutar tih kriterija za *crkvene koncerte* (ili bolje: glazbene molitve, odnosno glazbu u crkvenome prostoru, pri čemu ne smatram sretnom sintagmu *koncerti u crkvama*) Crkva daje važnost uvodu, odnosno olakšavanju slušateljima da s pomoću crkvene hermeneutike osjete mistagošku snagu glazbe. Crkvene koncerte valja prožeti meditativnim i mistagoškim duhom, što već po sebi uključuje jasan odnos prema naravi glazbe u crkvenim prostorima. Ponekad će se u kontekst glazbe uklapati bogoslužni elementi (navještaj Svetoga pisma, molitva, liturgijska simbolika i obredne sastojnice), dok će posebnu pozornost trebati posvetiti izboru glazbenih ostvarenja, kako glede vremena liturgijske godine, tako i glede 'dramaturgije' koja spaja glazbu, tekst, obred, prostor, što pretpostavlja timsku stručnost. Suradnja će u tome smislu uvijek tražiti zajedničke nazivnike glazbenih molitava (teološke teme: Stvaranje, Utjelovljenje, Otkupljenje...), pomagati slušateljima raznim uvodima, spajati glazbene s vizualnim sastojnicama, otkrivati smisao dinamike življenja otajstva. Stoga će se u pojedinim vremenima namjerno neke teme izbjegavati, a druge naglašavati. Na taj način i glazba postaje pedagogijom kršćanskoga življenja, a da ju se ne pretvori u puki katehetski instrument. Crkveni će koncerti posebnu pozornost posvetiti popratnim materijalima (knjižicama, programima), spajajući povijesnu, teološku, jezičnu, glazbenu, biografsku, socijalnu... komponentu. Crkvenim koncertima nije cilj zarada. U tome se vidi da su ti koncerti specifični do te mjere da ih se i ne može zvati koncertima, nego glazbenim meditacijama, molitvom, umjetničkim izražajima vjere. Iz rečenoga je vidljiva i neprimjerenost i nedopustivost naplaćivanja ulaznica. Materijalni dobrotvorni vidik nije isključen, ali Crkva drži da je tržišni način prikupljanja sredstava stran takvim događanjima, baš kao što je to slučaj kod liturgijskih slavlja, jer – ponavljam – ti koncerti imaju dimenziju molitve za koju Crkva nikada ne očekuje financijsku dobit.

Okvir za ponašanje glazbenika u liturgijskome prostoru

Imajući pred sobom sve te vidike, ipak nam se ovdje valja usredotočiti na onaj segment koji je najčešće sporan i aktualan: ponašanje u liturgijskome prostoru i odnos prema tome prostoru. Iako kršćanstvo relativizira klasičnu podjelu između sakralnoga i profanoga, ipak temeljno vrijedi da osobitost ozračja crkvenoga prostora stvara razliku između onoga što je *vani* i *unutrašnjosti* prostora. U crkvenome bi se prostoru trebala moći doživjeti razlika u odnosu prema buci i užurbanosti necrkvenih, radnih prostora.

Praktični okviri za 'koncerte u crkvama' često su ozbiljno suprotstavljeni naravi i ispravnomu poimanju liturgijskoga prostora. Pored svih stvarnih razloga i argumenata glazbene struke, izvan svake dvojbe je činjenica da *prednost* glede toga imaju *pastoralni i liturgijski zahtjevi*. To nikoga ne bi trebalo čuditi, niti bi se itko trebao osjetiti napadnutim, pa čak niti onda kada o tome razmišljaju vjernici koji nisu kršćani ili ljudi koji se ne izjašnjavaju kao religiozni. Mnoštvo nedorazuma i napetosti – uvjerenja sam – rađa se iz nepoznavanja odlika i semantike kršćanskoga (katoličkoga) liturgijskoga prostora i neodgovornosti za njega, a time i za kulturu.

Time se odgovorne za crkvene koncerte, ali i glazbenike iz izvancrkvenoga ozračja, obvezuje da posebnost crkvenoga i liturgijskoga prostora posreduju na takav način da posjetitelji – vjernici i svi drugi – barem poštuju taj prostor. Iskustvo je pokazalo da u tome smislu više pomažu tumačenja, nego zabrane (iako ponekad neizbježne). Riječ je o kulturi ophođenja u prostoru, a na svijetu nema kulture koja ne poznaje neki oblik i koncept obrednoga ili sakralnoga prostora. U zgradama političkoga i kulturalnoga života (sbornici, sudnicama, muzejima, kazalištima...) poštuju se pravila razlikovanja prostora. Uostalom, i oni su dobili patinu 'sakralnosti' i nije rijetkost da ih se zove i 'hramovima'. Dakle, ne bi trebalo biti čudno kada se u kulturalnim stvarima slično postupa i u liturgijskome prostoru, iako je on prema svim spomenutim prostorima specifičan.

Važnost oltara i svetohraništa

U katoličkim crkvama u kojima se redovito slavi liturgija, postoji istaknuto i označeno svetohranište. Svatko tko se nalazi u takvom prostoru obavezan je iskazivati najveće poštovanje prema euharistiji (usp. Zakonik kanonskoga prava, kan. 898). Na to dužno poštovanje u domu katoličke zajednice obvezani su svi posjetitelji u mjeri poštovanja tuđih svetinja. Oni koji nisu vjernici moraju biti upoznati s istinom da je euharistijski Krist (vidljiv u simbolu oltara i prisutan u euharistijskome kruhu u svetohraništu) najveća dragocjenost. Iz toga se lako zaključuje da je oltar, kao simbol Krista (njegova stvarna prisutnost) u prostoru, za kršćane također neizmjerena dragocjenost, što ne ovisi o njegovoj umjetničkoj ili materijalnoj vrijednosti, nego o sakramentalnoj zbiljnosti.

No, nismo li svjedoci, pa i na najznačajnijim kulturalnim događanjima da se prema oltaru postupa kao prema najobičnijem predmetu u prostoru. Nemoguće je istinskomu vjerniku prihvatiti ponašanje glazbenika koji iz prezbiterijskoga prostora sklone oltar ili ga maknu u stranu (kao da se npr. premješta glasovir, a i to se obično čini s više osjetljivosti), kako bi se u prezbiterij smjestili zbor i orkestar. Takav postupak je uistinu bez kršćanskoga smisla, dakle – besmislen. Jednako tako nije prihvatljivo da svirači budu raspoređeni oko oltara, te da oltar izgleda kao neki stol na koji se po potrebi mogu odložiti npr. notni zapisi ili instrumenti. I sve to – da ironija bude veća – izvodeći djela iz vremena renesanse, baroka, klasicizma i sl., kada se jako precizno znalo gdje je mjesto glazbenicima u liturgijskome prostoru.

Konkretno upute

Takvo ponašanje vapi za snažnijim naglašavanjem potrebnih i odgovarajućih koraka koje trebaju poduzeti svi oni koji žele izvoditi glazbu u liturgijskome prostoru izvan liturgije (za liturgijska slavlja postupak je drukčiji i na stanovit način zahtjevniji, jer pjesme moraju biti liturgijske, što je unaprijed određeno crkvenim odobrenjem, vidljivim po odobrenim pjesmaricama):

- 1) Kod mjerodavnoga crkvenoga tijela (npr. *Liturgijskoga ureda* ili *Ureda za crkvenu glazbu*) ili odgovornih u (nad)biskupijama zatražiti posebne smjernice i naputke (ako su objavljeni) glede glazbe u crkvenim i liturgijskim prostorima dotične (nad)biskupije. Ako takvih posebnih smjernica nema, vrijede općenite odredbe Crkve.
- 2) Pravovremeno dostaviti program (s koncepcijom izvedbe, dramaturškim elementima – ako postoje, s imenima djela i glazbenika, s naznakom vremena događanja) koji se želi ostvariti. Odgovorni u biskupiji (a ako je neka biskupija svoje ovlasti prenijela na druge institucije, onda će to učiniti one) procijenit će odgovara li navedeni program naravi glazbe i glazbenomu izražaju koji dolikuje liturgijskomu prostoru i izdati odobrenje, bez kojega je događaj nemoguće ostvariti.
- 3) Pripremne radove, pokuse i crkvene koncerte u liturgijskome prostoru treba tako urediti da vjernici tamo, gdje je to i inače uobičajeno, mogu neometano moliti tijekom dana, osobito u prostoru gdje se nalazi svetohranište. To ujedno upućuje na potrebu redovitoga smještanja svetohraništa u crkvi na primjeren način i u za to osmišljen prostor.
- 4) Gdje je to nužno, Presveto mora biti preneseno (što pripada odgovornosti župnika ili rektora crkve, a oni mogu – prema potrebi – za to zadužiti druge prikladne osobe) na dostojno mjesto (kapelica za Presveto; kriptu i sl.).
- 5) U onim liturgijskim prostorima gdje Presveto ne može biti preneseno na drugo prikladno mjesto treba sačuvati slobodan pogled na svetohranište i kraj njega omogućiti kretanje i dostatan slobodan prostor. Ako Presveto ostaje u svetohraništu, o tome valja obavijestiti sve glazbenike, što za sobom povlači veću pozornost glede ponašanja pred svetohraništem i u crkvi.

6) Prije koncerta treba predvidjeti vrijeme smirivanja i uranjanja u sabranost. Ponašanje u crkvama prije glazbenih molitava ili crkvenih koncerata različito je od ponašanja pred i u koncertnim dvoranama. Uvijek treba biti na pameti da se radi o molitvi.

7) Pljeskanje u crkvi nije redovit oblik izražavanja odobravanja i ushita te ga treba izbjegavati, odnosno minimalizirati. Teško ga je sasvim isključiti, iako bi to bilo najprimjerenije. No, u crkvi ni na koji način nemaju mjesta ni zviždanje, ni povici, ni ikakvo bučanje. Tamo gdje se očekuju takve reakcije posjetitelja (zbog velikoga broja djece, neupućenih ili zlonamjernih) ili je pak crkveni kontekst takav da je pljeskanje nedopušteno (Veliki tjedan, žalovanje...) potrebno je prije glazbene molitve upozoriti na obvezu doličnoga ponašanja koje trebaju osigurati i za to određene crkvene službe. I nevezano s time, dobro je prije koncerta napraviti kratak uvod u kojemu postoje takve obavijesti ili ih treba istaknuti u pisanim materijalima.

8) Unutar glazbene molitve ili crkvenoga koncerta po mogućnosti izbjegavati stanke. Ako su one neizbježne, treba pripaziti na sljedeće: a) posjetitelji se trebaju zadržavati u prikladnim prostorima zajednička dvorana, atrij i sl.), a ako tih nema, treba ostati u prostoru crkve i čekati nastavak u tišini; moguće je zadržavanje na otvorenome (crkveni trg, dvorište i dr.), ali nije dobro lomiti molitveno ozračje nekim 'zabavnim' ozračjem.

9) Osigurati da se u crkvenome prostoru tijekom glazbenih pokusa i izvedaba ne konzumiraju jela i pića te da se – i to je nekima potrebno nažalost reći – ne dopusti pušenje. Razumljivo je da će se za glazbenike unutar pokusnih sati i eventualnih stanki ponuditi mogućnost osvježanja, ali opet na primjerenome mjestu, ne narušavajući molitveno ozračje i ne niječući narav liturgijskoga prostora.

10) Glazbenici i tehničko osoblje trebaju biti dolično odjeveni.

Mjesto za glazbenike i tehničko uređivanje

Tijekom povijesti, glazbenici (pjevači i svirači) su u crkvama bili smješteni na različita mjesta, zavisno o shvaćanju glazbe u liturgiji, odnosno liturgijske glazbe. Njezina (ne)vezanost uz obred otkrivala je i promjene u obrednome programu. Složene odnose možemo pratiti osobito u onim povijesnim razdobljima u kojima se glazba odijelila od uske povezanosti s dinamikom obreda i počela živjeti gotovo kao paralelna zbilja (naročito razvijanjem polifonih oblika). Posebnu snagu u tome razvoju imaju zadnja četiri stoljeća te oni pomaci koji su vodili prema specifičnosti koncertne glazbe.

U crkvama je, povezujući smještaj glazbenika s teološkim razlozima koji više nisu nosivi u današnjemu shvaćanju liturgije, ponegdje moguće naći mjesto za trube i fanfare odmah ispred ili iznad oltara na tzv. *Lettner-u*, pregradi koja je označavala i ostvarivala granicu između prostora za kler (liturgijske službenike) i puk. U nekim se crkvama nalaze za to podignute galerije bočno pokraj oltara ili na zapadnoj strani na koru, gdje se nalaze i orgulje. Razumljivo je da se u tim 'podizanjima' zborova i glazbenika željelo naznačiti snagu nebeske glazbe i liturgije u kojoj glazbenici nisu bili shvaćani kao dio puka, nego su imali svoju specifičnu i, u određenoj mjeri nezavisnu ulogu.

U suvremenim crkvama u kojima više nije naglašena odijeljenost prezbiterija i mjesta za vjernike, zbor i glazbenici pripadaju liturgijskoj zajednici s posebnom službom predvođenja i olakšavanja glazbenoga liturgijskog izražaja u kojemu je zajednica subjekt slavlja (*Christus totus*). No, to znači da se danas ne može izvući sveopće važeće pravilo na kojemu točno mjestu trebaju biti glazbenici, ali valja slijediti spomenutu teološku premisu subjektivnosti zajednice u slavlju i jasne smjernice gdje glazbenici ne smiju biti smješteni. Za glazbenu molitvu i crkvene koncerte treba poštovati pravilo da se glazbeni izvođači nalaze na svojem vlastitom (liturgijskom) mjestu, a ne da ih se postavlja na mjesto koje slijedi logiku pozornice i koncertnih dvorana, narušavajući govor oltarnoga prostora.

Pri svim naznačenim pitanjima vrijedi: liturgijska kakvoća crkvenoga prostora ima prednost pred pragmatičkim vidicima glazbenoga izražavanja. Za poštivanje tih odrednica ponegdje će trebati biti maštovit i pronaći rješenja unutar prihvatljivih kompromisa. Ipak, važno je reći da ima točaka od kojih Crkva ne može odstupiti.